

УДК 329.01

КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК ЗАВЕРШАЛЬНА СТАДІЯ ТРАНЗИТУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Людмила Приймак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: ms.priymak@inbox.ru*

З'ясовано суть і місце явища “консолідації” в процесі трансформації політичного режиму. Виявлено двовекторність у трактуванні консолідації як завершальної стадії транзиту теоретиками транзитологічних парадигм. Досліджено залежність консолідації політичного режиму від типу країни, що вивчається.

Ключові слова: транзит, консолідація, тип політичного режиму, парадигми транзитології.

Українська держава перебуває у процесі трансформації політичного режиму, який супроводжується низкою перетворень у всіх сферах суспільного життя. На цьому етапі дуже важливо, щоб політичний режим нашої країни набув уже визначених усталених рис, тобто консолідувався режим. Однак консолідація політичного режиму не завжди демократична. Тому так важливо визначити теоретико-методологічні підходи до консолідації політичних режимів і виявити оптимальний варіант використання транзитологічних парадигм для Української держави.

Питання утвердження нового типу політичного режиму широко дискутується в політичній науці. Теоретики класичної парадигми транзитології, скажімо, Д. Растоу, А. Пшеворський, Ф. Шміттер, Х. Лінц, А. Степан, трактують явище “консолідації” як завершальну стадію демократичного транзиту. Проте досвід країн пострадянського простору засвідчує недоцільність застосування такого підходу, оскільки не завжди трансформація закінчується консолідацією демократії. На основі критики “класичної парадигми транзитології” виникає парадигма “некласичної транзитології” (В. Гельман, Ф. Редер, А. Браун, М. Бернхардт, Х. Белзер та ін.), що розкриває особливості консолідації кожного виду політичного режиму, не обов'язково демократичного.

Мета статті – дослідити місце та роль консолідації політичного режиму як завершальної стадії транзиту. Для досягнення мети ми повинні реалізувати такі завдання: 1) дослідити значення поняття “консолідація” в політичній науці; 2) виявити суперечності в поглядах теоретиків транзитології; 3) обрати альтернативну парадигму транзитології для вивчення питання консолідації політичного режиму в нашій країні; 4) спрогнозувати можливі варіанти консолідації політичного режиму в Україні.

Для початку визначимо поняття “консолідація”. Етимологічно термін «консолідація» (лат. *consolidatio* – зміцнення, об’єднання) означає процеси укріплення, об’єднання, згуртування [16, с. 353; 17, с. 264]. На буденному рівні воно асоціюється з впорядкуванням і ефективністю суспільного управління. Однак, як стверджує український дослідник О. Туркевич у статті “Консолідація політичних партій в Україні: визначення понять”, окрім єдності консолідація, “включає й інший аспект, а саме – різноманітність та різнорідність. Співвідношення єдності та різноманітності (тобто збереження певної автономії) є одним з головних аспектів консолідації. Вони стимулюють консолідаційні процеси в суспільстві та державі” [13]. Загалом консолідація може бути визначена сукупністю об’єднувальних процесів у суспільстві [15, с. 551].

Класична парадигма транзитології розглядає консолідацію завершальною стадією переходу до демократії. Але і серед прихильників такого підходу відсутня одностайність у його трактуванні. Засновник цієї парадигми Д. Растоу перехідний період (транзит) визначає як особливий етап політичного розвитку – “період часу від безпосередньо перед переходом до безпосередньо після переходу до демократії” – та розподіляє його на три фази, котрі послідовно змінюють одна одну: 1) підготовча; 2) ухвалення рішень; 3) звання. Саме в останній фазі відбувається засвоєння політичними силами та суспільством нових демократичних правил, процедур і цінностей [12, с. 34–39], що і є етапом консолідації демократичного політичного режиму.

У ХХ ст. розроблено блок моделей демократичного переходу, пов’язаних з іменами А. Пшеворського, Ф. Шміттєра, Г. О’Доннелла, Х. Лінца, С. Гантінгтона та ін. Транзитологічна теорія виокремлює такі етапи переходу: 1) лібералізацію авторитарного режиму; 2) встановлення демократичного правління; 3) консолідацію демократичного режиму [12, с. 37].

Лібералізацію авторитарного режиму пов’язують переважно з кризою легітимності, яка виникає під впливом зовнішніх чинників, наприклад, смерті диктатора чи поразки у війні. Лібералізація, зазначає А. Пшеворський, ще не веде до демократизації: її наслідком може стати навіть реставрація попереднього режиму в жорсткішій формі [11, с. 389].

Інша стадія переходу – встановлення демократичного правління – передбачає утворення демократичних інститутів у органах державного управління та їхню легітимізацію, адже не завжди нові інститути влади визнаються і сприймаються громадянами та відповідають політичній системі держави. Проте ця стадія не завжди приводить до консолідації демократичного політичного режиму.

Класичну парадигму транзиту критикував російський дослідник В. Гельман, пропонуючи розглядати процеси трансформації політичних режимів на пострадянському просторі у межах альтернативної концепції – переходу з відкритим фіналом. У контексті цієї моделі вчений розробив оригінальний методологічний підхід до концептуалізації гібридних політичних режимів, котрі виникли в країнах колишнього СРСР. Так, за його словами, для вивчення політичних режимів у пост-СРСР можна вирізнити мінімум три точки на умовній шкалі “авторитаризм-демократія”, одна з яких була би ближчою до авторитаризму, інша – до ліберальної демократії, а третя мала би проміжний характер. Для позначення цих точок В. Гельман звернувся до вже розроблених моделей, котрі, на його думку,

найадекватніше описують елементи цих режимів: 1) моделі “авторитарної ситуації”, розроблені Х. Лінцем; 2) моделі гібридного режиму – делегативної демократії Г. О’Доннелла; 3) моделі сконсолідованої демократії, описаної Ф. Шміттером; але за аналогією з авторитарною ситуацією, на думку В. Гельмана, доцільніше тут вжити поняття “демократична ситуація”, запропоноване Д. Колліером та С. Левіцкі [4, с. 122].

Альтернативний погляд на формування політичного режиму в пост-СРСР продемонстрував Ф. Редер. Він стверджував: у пост-СРСР узагалі немає сенсу розглядати перехід до демократії; комуністичне правління в більшості пострадянських держав змінив авторитаризм. Ф. Редер вирізняє три ідеальні типи пострадянських авторитарних режимів: 1) автократія (владою керує вузьке коло політичної еліти); 2) олігархія (влада у чиновництва або кланових груп, котрі діють не в межах інститутів); 3) ексклюзивні республіки (влада в одній частині населення, коли інша частина обмежена в правах) [2, с. 59].

Одночасно в країнах колишнього СРСР процес консолідації часто є перерваний і не завершений до кінця. Він створює симбіотичні види, які називають іноді “демократичний авторитаризм”, або “авторитарна демократія”. Багато в чому це пов’язано з соціокультурним середовищем, де здійснюється політичний перехід, з “реакцією відторгнення” демократичних цінностей і норм домінуючої політичної культури [3, с. 33].

Цикл розвідок питанню транзитології присвятив професор Єльського університету Х. Лінц. Результатом його досліджень стало розроблення взаємопов’язаних концепцій “консолідації демократії” та “завершеного демократичного переходу”. З погляду Х. Лінца і А. Степана, ступінь просування і характер змін у країні, що переходить до демократії, може бути оцінена за допомогою таких характеристик: “Демократичний перехід завершився в тому випадку, коли досягнуто певне порозуміння з приводу політичних процедур зміни уряду; коли його прихід до влади є результатом вільного голосування народу; de facto уряд отримує важелі влади для розробки нової стратегії і коли de jure створені новою демократією виконавча, законодавча і судова влада не повинні передавати іншим органам свої функції” [7, с. 901]. Стосовно ключової категорії “консолідація демократії”, що означає підсумковий стан змінюваного політичного режиму, Х. Лінц і А. Степан вирізняють три аналітичних вимірювання, котрі дають змогу всебічно характеризувати його. По-перше, у “вимірі поведінки” (behaviorally) стан консолідації означає, що жоден впливовий політичний актор не пробує досягати цілей антидемократичним шляхом. По-друге, у “вимірі орієнтації” (attitudinally) суспільство демократично консолідоване, якщо більшість населення орієнтована на розв’язання соціальних проблем у межах демократичних процедур та інститутів. По-третє, у розрізі “конституційного вимірювання” (constitutionally) урядові й опозиційні сили долають конфлікти між собою лише на основі встановлених правових норм і законів. Ось такі параметри завершеності перехідного процесу, консолідації демократичного режиму як підсумку сукупності політичних змін [5, с.218]. Професор Гарвардського університету С. Гантінгтон акцентував на укріпленні політичних інститутів, першочергово – інститутів виборів та політичних партій.

Погоджуючись із наведеними твердженнями, зауважуємо, що консолідація демократії має містити два обов’язкові компоненти: ціннісний (досягнення

консенсусу стосовно визначення політичних процедур) та інституціональний (утворення органів влади, де повноцінно подані інтереси різних політичних сил).

Значним напрямом розвитку транзитології став аналіз варіантів переходу до режимів, котрі відрізняються від ліберальних демократій, зокрема в процесі дослідження політичного розвитку в пост-СРСР. Необхідність осмислення альтернативних і проміжних форм політичних режимів у постперехідний період, у тому числі необхідності у вивченні актуальної політичної ситуації, спричинена незадоволенням дослідженнями загальноновизнаних моделей. Транзитологія переважно оперувала ідеально типовими категоріями, розглядаючи демократію через призму чорно-білої дихотомії. Для означення цих типів режимів у сучасній політологічній літературі використовують велику кількість термінів. Це, з нашого погляду, відображає неоднорідність усередині згаданих режимів, що визначається співвідношенням у них авторитарних та демократичних елементів [9, с. 7–8].

Науковці виокремлюють декілька моделей демократії, котрі різняться залежно від співвідношення сил між основними акторами. Принципово вони зводяться до трьох основних варіантів:

- трансформації, відповідно до якої процес демократизації творять попередні правлячі еліти;
- заміщення, коли існує колапс авторитарного режиму і процес демократизації відбувається за принципами опозиції, що прийшла до влади;
- змішаного варіанта – процес демократизації здійснюється внаслідок спільної діяльності еліти й опозиції [6, с. 89].

Ключовим чинником, який визначає характер переходу, є тип взаємодії між основними акторами: за трансформації – між демократизаторами та прихильниками жорсткої лінії в рамках режиму; за заміщення – між правлячою групою й опозицією загалом; за змішаного варіанта – між демократизаторами у правлячій групі й помірковано-реформаторською частиною опозиції.

Водночас Ф. Шміттер, А. Пшеворський, С. Гантінгтон та інші автори неодноразово зауважують невизначеність перехідного періоду і множинність альтернатив на кожному з етапів переходу.

Уже зазначалося, що до найскладніших і дуже актуальних належить проблема сприйняття демократичних цінностей країнами колишнього СРСР (за винятком країн Балтії), тобто “посткомуністичного” чи, точніше, “пострадянського” транзиту. Цим країнам, у тому числі й Україні, властиві особливі риси, котрі не лише обтяжують шлях переходу до демократії, а й дають змогу розглядати суттєві особливості посткомуністичного переходу.

Низка дослідників політичних перетворень у посткомуністичних країнах запропонувала взагалі відмовитись від застосування слів “демократія” або “авторитаризм” стосовно гібридних режимів. Так, на думку Х. Балзера, очевидний факт, що окремі новосформовані політичні системи чимось відрізняються і від демократії, і від авторитаризму. Загальне для таких режимів – настійливі твердження про “особливий шлях” нації та неоднозначна реакція на різноманітність, яка супроводжує глобалізацію. Вони намагаються одночасно і підтримувати, й обмежувати цю різноманітність. Такі режими Х. Балзер визначає як “керований плюралізм” [1, с. 49].

Основні характеристики згаданого режиму – відсутність єдиної державної ідеології: держава навіть обмежує ідеології, котрі занадто вирізняються або загрожують владі. Партийна система не є однопартійною. Однак держава намагається обмежити участь у політичному житті лише тими партіями, які можуть поставити під сумнів певні політичні рішення або бюджетні пріоритети, але нездатні ефективно протистояти керівництву. У ЗМІ відсутня пряма цензура, хоча існуючі механізми змушують “розуміти свою відповідальність” – вони можуть критикувати владу, але діють засоби економічного та фізичного тиску для обмеження свободи слова у ЗМІ. Режим керованого плюралізму одночасно підтримує й обмежує громадянське суспільство: керівники держави визнають, що діяльність профспілок, асоціацій бізнесменів, неполітичних організацій та інших суб’єктів громадянського суспільства необхідна для країни, але влада прагне організувати й обмежувати цю діяльність [1, с. 47–48].

Чинники, котрі визначають консолідацію авторитарного чи демократичного політичного режиму вирізняє О. Новакова у статті “Авторитарні та демократичні моделі політичної модернізації”:

1. *Роль держави*. Підсилення національної суверенної держави внаслідок матеріального й ідеологічного примусу або створення національної суверенної держави, існуючої не як апарат насилля, а як механізм самоорганізації населення.

2. *Роль політичної еліти*. Консервація політичної еліти, переважання закритих шляхів її формування або послаблення традиційних еліт та їхньої легітимності, посилення модернізаторської еліти.

3. *Роль ідеології*. Консолідація суспільства навколо єдиної модернізаторської ідеології, вилучення альтернативних позицій і думок або досягнення суспільного консенсусу навколо мети модернізації, дискусії стосовно шляхів її реалізації.

4. *Роль політичних партій*. Існування партії-гегемона та кількох політичних партій, котрі підтримують основну ідеологічну лінію або політичний плюралізм та розвиток механізмів консолідації, співпраці й змагальності політичних партій.

5. *Роль бюрократичного апарату*. Централізація управління, посилення бюрократизації суспільства або виникнення раціональної політичної бюрократії та перетворення її на реальну систему управління й контролю.

6. *Роль законів і політико-правових норм*. Розширення сфери впливу нормативних актів і розпоряджень керівників держави за рахунок правового закону або розширення сфери дії та перетворення її на реальну систему управління й контролю.

7. *Соціально-політичне управління*. Нерівномірний розвиток суспільно-політичних сфер, досягнення успіху в пріоритетних галузях за рахунок занедбання та стагнації інших або створення диференційованої політичної структури з високим рівнем спеціалізації політичних ролей та інститутів.

8. *Розвиток громадянського суспільства*. Удосконалення громадянських структур під егідою державних діячів та в руслі провідного ідеологічного напрямку або формування громадянської комунікативності й ініціативи, розширення функцій громадянських структур та їхньої співпраці з державою.

9. *Формування політичної культури*. Поступове виникнення і вкорінення у громадянську свідомість демократичних цінностей під впливом соціально-політичних

та економічних успіхів модернізації або активізації політичної участі громадян, розвиток і вдосконалення демократичних норм та цінностей [10].

За рівнем демократизації, згідно з класифікацією “Фрідом Хаус”, у країнах пост-СРСР можна виокремити політичні режими: консолідовані демократії (Естонія, Литва, Латвія), гібридні режими (Грузія, Україна, Молдова), напівконсолідовані авторитарні режими (Вірменія, Росія, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан), консолідовані авторитарні режими (Казахстан, Узбекистан, Білорусь, Туркменістан) [18].

Для консолідації демократичного режиму життєво необхідно, щоб демократія стала єдиним правилом гри. Це можливо тоді, коли: по-перше, жодна з політично значущих груп не намагається скинути демократичний режим; по-друге, частина населення переконана в тому, що всілякі політичні зміни обов’язково повинні здійснюватися в межах установлених демократичних процедур; зрештою, всі учасники політичного процесу розуміють, що внутрішні конфлікти можуть бути вирішені тільки відповідно до встановлених норм, а їхнє порушення є неефективним і буде дорого коштувати. Керуючись прагматизмом, демократія глибоко укорінюється в політичних інститутах, громадському житті та суспільній свідомості [14].

Особливості класичної парадигми транзитології підтверджують недоцільність її використання для дослідження трансформації політичного режиму в Україні, оскільки класична парадигма транзитології розглядає закінчений процес трансформації, а в Україні зміна політичного режиму триває. Завершальним етапом трансформації на основі цієї парадигми є консолідована демократія, у нашій державі відсутній будь-який тип демократії. В окремий період існування Українська держава частково зазнавала певних стадій трансформації – лібералізації авторитарного режиму, встановлення демократичного правління (ці стадії, однак, часткові та непослідовні). Класична парадигма транзитології” не дає можливості змістовно пояснити процеси, котрі відбуваються в країнах пострадянського простору, що характеризуються наявністю низки особливостей.

Тому на сучасному етапі розвитку нашої держави доцільніше використовувати неklasичну парадигму транзитології, оскільки поступове переважання чи то авторитарних, чи то демократичних начал засвідчує утворення гібридних політичних режимів. Існування таких гібридних політичних режимів ілюструє незавершеність процесу переходу на основі “класичної парадигми” транзитології. А неklasична парадигма транзитології характеризує місце і роль держави та інститутів громадянського суспільства у країнах, котрі на певному етапі перебувають у стані зміни політичного режиму, де процес консолідації політичного режиму є становленням і утворенням нового політичного режиму. Він і не обов’язково притаманний лише демократії, а має декілька варіантів консолідованого політичного режиму, котрі постають зі специфічних особливостей держави, що досліджується.

Гібридний політичний режим, який утворився зараз в Українській державі, проіснує ще певний відтинок часу, адже у часовому просторі цей період однозначно трактувати важко. Це залежить не від окремих елементів або чинників, а їхньої системи, взаємозв’язків, виду та характеру цих взаємозв’язків, рівня розвитку українського суспільства; всіх існуючих суспільних, політичних та інших процесів.

Список використаної літератури

1. Балзер Х. Управляемый плюрализм: формирующийся режим В. Путина / Х. Балзер // *Общественные науки и современность*. – 2004. – № 2. – С. 46–59.
2. Бухарин Н. Политическая трансформация в Восточной Европе / Н. Бухарин // *Социология и политология: Вестн. Моск. гос. ун-та*. – 1995. – № 2. – С. 59–64.
3. Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах / В. Васович // *Социология и политология: Вестн. Моск. ун-та*. – 1998. – № 2. – С. 33–42.
4. Гельман В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция / В. Гельман. – М.: МОНФ, 1999. – 241с.
5. Головаха Е. Демократизация общества и развития личности от тоталитаризма к демократии / Е. Головаха. – Киев: Наукова думка, 1992. – 127с.
6. Давимука С. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужельок та ін. – Л.: НАН України, 1999. – 166 с.
7. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 882–942.
8. Карл Т. Что есть демократия и чем она не является? / Т. Карл, Ф. Шмиттер // *Диалог*. – 1993. – № 2. – С. 42–47.
9. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // *Полис*. – 2002. – № 1. – С. 6–15.
10. Новакова О. Авторитарні і демократичні моделі політичної модернізації / О. Новакова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=61&c=1336>
11. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // *Політологія: хрестоматія*. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 385–406.
12. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // *Полис*. – 1996. – № 5. – С. 34–39.
13. Туркевич О. Консолідація політичних партій в Україні: визначення понять / О. Туркевич // [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Turkevych.htm>
14. Чиждова О. Демократизація суспільно-державного розвитку як прагматична орієнтація України на сучасному етапі розвитку українського суспільства / О. Чиждова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>
15. Политическая энциклопедия: в 2 т. / под ред. Г.Ю. Семигина. – М.: Мысль, 2000. – 551 с.
16. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.
17. Словник української мови / за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 4. 1980. – 840 с.

18. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / под. общ. ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова. – Х. : Харьков. нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2005. – 437 с.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2013

Прийнята до друку 22.05.2013

CONSOLIDATION AS THE FINAL STAGE OF TRANSIT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH

Lyudmyla Pryimak

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ms.pryimak@inbox.ru*

The article explains the nature and location of phenomenon of “consolidation” in the transformation of the political regime. It discovers the two directions in interpretation of consolidation as the final stage of transition. It shows the correlation between consolidation of the political regime and the type of analyzed country.

Key words: transition, consolidation, type of political regime, transitological paradigms.

КОНСОЛИДАЦИЯ КАК ЗАВЕРШАЮЩАЯ СТАДИЯ ТРАНЗИТА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Людмила Приймак

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
филологический факультет,
кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: ms.pryimak @ inbox.ru*

Выясняется суть и место “консолидации” в процессе трансформации политического режима. Выявляется двувекторность в трактовке консолидации как завершающей стадии транзита теоретиками транзитологических парадигм. Исследуется зависимость консолидации политического режима от типа страны, что изучается.

Ключевые слова: транзит, консолидация, тип политического режима, парадигмы транзитологии.